

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

*N.Arashlı. Ətəyinin "Leyli və Məcnun" poemasında Dədə Qorqud obrazı
// Əlyazmalar yanmır, 2019, № 2 (9), s.23-31.*

UOT: 82.0

Nüşabə Arashlı

*AMEA-nın müxbir üzvü,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
Bakı şəhəri, Hüseyn Cavid prospekti, 115.
e-mail: nushabe.arashli@gmail.com*

ƏTAYİNİN "LEYLİ VƏ MƏCNUN" POEMASINDA DƏDƏ QORQUD OBRAZI

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin ilk dəfə müstəqil poema şəklində Şərq ədəbiyyatında əbədiləşdirdiyi "Leyli və Məcnun" mövzusu türk xalqları ədəbiyyatlarında da geniş yayılaraq məsnəvi şeirinin inkişafı, məhəbbət və onun fəlsəfi anlamının bədii şərhində müstəsna əhəmiyyət daşıyıb.

Açar sözlər: *Ətəyi, "Leyli və Məcnun" poeması, Dədə Qorqud, obraz*

Giriş

Türk Divan ədəbiyyatının Şahidi, Cəlili, Əhməd Rizvan, H.Həmdi və başqa tanınmış nümayəndələri bu mövzuda maraqlı poemalar yazmış, Nəvai, Füzuli kimi ölməz dühaların "Leyli və Məcnun" əsərləri dünya ədəbiyyatının ən gözəl nümunələri sırasında şöhrətlənmişdir. Türk şifahi ədəbiyyatında mövzu ilə bağlı rəngarəng rəvayətlər yaranmış, Cəlaləddin Rumi, Aşıq Paşa, Gülşəhri, Əhmədi və başqa görkəmli məsnəvi müəllifləri Leyli və Məcnun adlarını xüsusi vurğu ilə anmış, fəlsəfi düşüncələrini bu nakam aşıqların məhəbbətindən bəhs edən hekayə, rəvayət və başqa xalq ədəbiyyatı nümunələri ilə təsdiq etmişlər. Bu baxımdan XV əsrdə yaşamış Ətəyi təxəllüslü şairin "Leyli və Məcnun" poeması xüsusilə səciyyəvidir.

Ətəyi və onun poeması haqqında ilk dəfə görkəmli türk alimi Orxan Şaiq Gökyay bəhs edərək əsərdə Dədə Qorqud tərəfindən deyilmiş aşağıdakı nəsihətamiz misraları nümunə gətirmişdir:

Xoş demiş Qorqud təhəmmül xoş durur,
Neyşəkər tək qəhri udmaq nuş durur.
Pişqədəmlər sözün eşitmək gərək,
Hər nə kim pirlər demiş etmək gərək. (5)

Başqa bir yerdə:

Dədə Qorqud söylədi ki, düşmənin
Ölüsü ölsə, sevinmənin heç kəsin.
Necə kim bu cümlə başlardan keçər,
Cümlə aləm həm bu şərbətdən içər. (5)

Ətəyi və onun poeması haqqında “Kitabi-Dədə Qorqud”un Bakı nəşrlərinin müqəddimələrində də bəhs olunmuşdur.

Ətəinin əsəri haqqında tanınmış ədəbiyyat tarixçisi A.S.Ləvənd özünün “Arap, Fars və Türk ədəbiyyatlarında “Leyli və Məcnun” konusu” kitabında nisbətən daha ətraflı danışaraq poemanın məzmununu ilə oxucuları tanış edir. Ətəi və onun “Leyli və Məcnun” poemasından “Azərbaycan-türk şeirində ilk “Leyli və Məcnun” və onun türk ənənələrinə bağlılığı” mövzusunda yazılan məqalədə də ətraflı bəhs olunur. (6)

Ətəinin ədəbiyyatşünaslıqda öz layiqli yerini tapmayan “Leyli və Məcnun” əsərinin diqqətli tədqiqi Nizami ənənələri ilə bağlı olan bu poemanın eyni zamanda “Dədə Qorqud” dastanlarının təsirilə yazılan və müqəddəs övliya, bir el bilicisi kimi məşhurlaşan Qorqud Atanın türk dünyasındakı geniş nüfuzunu əks etdirən və bununla da özünə qədərki türkcə və farsca yazılan eyni adlı poemalardan fərqlənən bir əsər olduğunu aydınlaşdırır. Poema eyni zamanda Ətəinin mənəvi mirasa böyük həssaslıqla yanaşan, sələfləri və özünəqədərki mədəni-bədii nailiyyətlərlə yaxından bağlı bir sənətkar olması haqqında da dolğun təsəvvür yaradır.

Ətəyi Nizaminin “Leyli və Məcnun” poemasından geniş faydalanmış, bir çox fəsilləri, bütöv parçaları məzmunca eynilə verərək, sələfini izləmişdir. Təsadüfi deyildir ki, Ətəi özü Nizami poemasını örnək götürərək ondan bəhrələndiyini xüsusi minnətdarlıqla bildirir:

Şeyx Nizami “Xəmsə”sindən bu kitab,
Oldu müstəxric, mühərrir bab-bab.
Rəhmət olsun, Allah, onun ruhuna,
Həm bu dəm, həm hər zaman, hər dəm yenə.¹

Şair digər sələflərini də ehtiramla anır, onların pak ruhu üçün Allahdan rəhmət diləyir:

Həm qamu şairlərə bizdən səlam,
Qul Ətəyi onlara kəmtər qulam.
Həm rəvanına olarun dəmbədəm,
Etməsün öz rəhmətün Allah kəm.

Bununla belə şair öz əsəri ilə bağlı qeydlərində Nizaminin dediklərini sadəcə təkrar etmədiyini bildirmiş, mövzunun türk ədəbiyyatında doğurduğu xalq rəvayətlərindən, “Leyli və Məcnun” müəlliflərinin əsərlərindən bəhrələnməklə seçildiyini də diqqətə çatdırmışdır.

Ey Ətəyi, çün könül seyr eylədün,
Sözə söz qatdun, söz artıq eylədün.
Hər sözə söz qatmasan, olmaya düz,
Şair oldur, bir sözü eyləyə yüz.

¹ Ətəinin “Leyli və Məcnun” poemasından gətirilən nümunələr əsərin əlyazmasının foto sürətindən götürülmüşdür.

Təsvir etdiyi əhvalatları canlı həyatla bağlamağa çalışan şair əsərində andığı müqəddəs şəxsiyyətlər içərisində Dədə Qorqud adını hamıdan çox çəkir, onun dünya, kainat və insan ömrü, həyat və ölüm ilə bağlı həyati-fəlsəfi düşüncələrini anmaqla "Dədə Qorqud" abidəsi və onun yaradıcısı Qorqud Atanın ədəbi obrazını yaratmağa nail olur. Onu da deyək ki, şairin belə həyati, fəlsəfi mülahizələri bir qayda olaraq müqəddəs şəxsiyyətlərin və daha çox müdrik el atası Dədə Qorqudun sözləri ilə bağlanılır.

Ey Ətai, köhnə dünya fanidir,
Can bu təndə beş günün mehmanidir.
Kimsə duymadı vətən bu dünyada,
Kim ki, gəldi aqibət bundan gedə.

Poemada başqa bir yerdə oxuyuruq:

Dünya bir karvansaradır rəhgüzar,
Bir məzardır kim bu beşgünlük naçar.
Payıdar burda Məhəmməd olmadı,
Kimsəyə bu köhnə dünya qalmadı...

Poemada bir neçə yerdə qarşılaşdığımız şairin dünyanın vəfasızlığını, onda heç kəsin baqi olmadığını bildirən belə sözləri məzmunca "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında el şənliklərində iştirak edib, qopuz çalıb, boy boylayan, soy soylayan Dədə Qorqudun hadisələrin sonunda dediyi: "Onlar dəxi bu dünyaya gəldi, keçdi, karvan kimi qondu köçdü...", "Qani dediyim bəy ərənlər? Dünya mənim deyənlər? Əcəl aldı yer gizlədi, fani dünya yenə qaldı. Gəlimli-gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya!" və başqa bu kimi yekun sözləri ilə yaxından səsləşir.

Ətai əsərdə baş verən əhvalatlarla bağlı münasibətini bildirdiyi lirik parçalarda (qəzəllərdə) də dünyanın sərbətsizliyi ilə bağlı həyati-fəlsəfi düşüncələrini, nəsihətlərini oxuculara çatdırmağa çalışır:

Gəl, ey can, etibar etmə cahanə,
Bəqa etməz nə dərvişə, nə xanə.
Bu beş günlük fənada vaxtı xoş tut,
Bu gün danlaya kim olur zəmanə.
Fələk dövrəmə aldanma zinhar,
Ki, ol qalmaz nə yaxşı, nə yəmanə.
Gedərsən sənin ilə həmrəh olmaz,
Qürur olma bu viran xanımana.
Ətai can qoyubdur, baş bağışlar,
Ərənlər dünyada qalmadı cana.

Ətai əsərində şairin əhvalatlara münasibətini bildirdiyi, eləcə də obrazların dililə deyilmiş lirik parçalarda tək-cə qəzəllər deyil, şairin lirik ricətləri, təhkiyənin özündəki lirik vüsət, eləcə də şairin çoxsaylı bədii təkrarları, anaforaları, bədii suallar, xitablar Ətai "Leyli və Məcnun"unu bədii baxımdan Dədə Qorqud dastanları ilə birləşdirən cizgiləri kimi diqqəti çəkir.

Əsərində insan ömrünün fəniliyindən dönə-dönə söz açan şair özünün həyati, fəlsəfi düşüncələri ilə yanaşı, yüksək əxlaq, insan təbiətinin incəlikləri, mənəviyyatla bağlı fəlsəfi-didaktiki görüşlərini əxlaqi-tərbiyəvi nəsihətamiz mülahizələrini də Dədə Qorqudun dili ilə oxuculara çatdırır. Şair həyatın heç kəsə vəfa etmədiyini bildirərkən belə, Qorqud Atanın

hikmətli nəsihətlərini xatırladır, bədbinlikdən uzaqlaşmağı, çətinliklərə dözməyi, səbrli olmağı tövsiyə edir. Ətayı belə öyüdlərində ilk növbədə oxucunu həyatın əbədi olmamasını dərk etməyə çağırır. Qorqud Atanın sözlərinə əməl edib qəbristanlığı ziyarət etməyi, məzarları görüb həyatın keçici olmasına inanmağı məsləhət görür:

Ondan ötrü Qorqud Ata söyləmiş,
Qəmlilər gəşti-məzar etsin demiş.
Qəm gələndə ol guristanları gör,
Variban gəşt eyləsin onları der.
Qəmlilər şadan çu bərgəştə gedə,
Varıb axır mənzilin görüb edə.
Bu cahanda qəm çəkənlər doğmamış,
Çünki axər mənzil işbu görməmiş.

Belə nümunələr “Kitabi-Dədə Qorqud”un bizə gəlib çatmayan tam mətnində Qorqud Atanın söylədiyi ibrətamiz fikirlər içərisində həyatsevərliyə özünəməxsus bir tərzdə dəvət, həyatın qədrini bilməyə, ölümləri tez-tez dua ilə xatırlamağa çağıran öyüdlərin də olduğunu güman etməyə əsas verir. Bunu türk xalqları içərisində Dədə Qorqudla bağlı yayılmış rəvayətlərdə ölüm motivinin qabarıq özünü göstərməsi də təsdiq edir.

Ətayı poemasının özünəməxsus səciyyəvi cəhətlərindən biri də əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi xalq hikmətinin qabarıq əksi, hadisələrin şair tərəfindən mənalandırılıb oxucuya ibrət dərsi kimi təqdimində də nəzərə çarpır. Əsərdə şairin uzun-uzadı nəsihətləri insan rəftarı, təmiz əxlaq, insaf, insaniyyət və başqa bu kimi oxucuda yüksək sifətlər tərbiyələndirən öyüdləri xüsusilə maraqlıdır.

Ətayı poemasında məzmunla bağlı söylənilən nəsihətamiz tənqidi və əxlaqi-tərbiyəvi fikirlərini çox vaxt Dədə Qorqud tərəfindən söylənilən aforizmlərlə oxuculara çatdırılır. Əsərdə atalar sözlərini xatırladan, mənalı aforizmlərə tez-tez müraciət edilir:

Önü bənd olan göl açır, çözüdür,
Su gələn çaydan su axır, həm gəlür.
Gül bitən yerdə həm axır gül bitər,
Hər nə ki, məqsud məqsədə yetər.
Hər qarangunun sonu rövşən olur,
Hər biganə son yenə aşna olur.
Hər ilin başında bir novruz var,
Hər qış olsa, sonra yenə yaz var.
Hər çə müşkil var, sonda həll olur,
Hər işə bir vəqf bir məhsəl olur.

Şair belə öyüdlərində həmişə müdrik ataları yada salır, ululardan yadigar qalmış mənəvi mirası xatırlayır, xalq hikmətini şahid çəkir. Ətayinin “pişqədəmlər”, “ulular”, “pirlər” - deyə ehtiramla xatırladığı sələflərinin sözləri poemada xüsusilə diqqəti çəkir ki, bunların içərisində Dədə Qorqud adı daha çox böyük ehtiram və məhəbbətlə anılması ilə seçilir.

Əsərdə şair az danışmağın faydasından söz açır, çoxsözlü insanların dilini saxlaya bilmədiklərini, eşitdiklərini aləmə yaydıqlarını tənqid edərkən də uluların sözlərindən bəhrələnir. Ataların dedikləri hikmətamiz aforizmləri gövhər kimi yüksək qiymətləndirən şair müqəddəs şəxsiyyətlərdən ibrət almağı, gözü ilə görmədiklərini dilə gətirməməyi tövsiyə edir:

Hər nə ki, görməmiş olsan göz ilə,
Sən ona inanma zinhar söz ilə.
Görsə dəxi, ulular ötər gedər,
Səttar Allah özüdür ki, seyr edər.

Şair poemada Məcnunun saf, ülvi məhəbbətindən danışarkən el içində məşhur olan müqəddəs aşiqin ünvanına pis adamların yalan, böhtan sözlər söylədiklərini bildirərkən də Dədə Qorqudu yada salır. El ağsaqqalının belə yalan və uydurmalara qarşı çıxdığını bildirir:

Gərçi Məcnun aləmə mənşurdur,
Adı şirin, eşqi dadı şurdur.
Kəməsil kişilərin işi budur,
Qiybət, yalan edişi budur.
Dədə Qorqud der ki, ol aqıldurur,
Söyləyənə der ki, ol bətdərdurur.

Bu misralar Dədə Qorquda isnad edilən hikmətli öyüdlər içərisində onun Məcnun eşqi, ümumiyyətlə, məhəbbəti və onun ilahi səciyyəsi ilə bağlı həssas münasibətini ifadə edən nümunələr olduğunu göstərməklə də böyük maraq doğurur.

Ətayı əsərində Nizaminin "Leyli və Məcnun" poemasından sərbəst tərcümə yolu ilə yazdığı "İt saxlayan padşahla gəncin hekayəsi"ndə də uzun illər ona sədaqətlə xidmət edən gənci cuzi bir xəta üçün cəzalandıraraq vəhşi köpəklər qabağına atdıran zalım padşahın dili ilə Qorqud Atanın nəsihətini xatırlayaraq deyir:

Xoş demiş Qorqud təhəmmül xoşdurur,
Neyşəkərtək qəhri udmaq xoşdurur.
Şeytan əlilə iş işlədik mudam,
Ta olur böylə işimiz, söylə xam.

Göründüyü kimi, Ətayı poemasında tez-tez qarşılaşdığımız müəllif öyüdləri çox vaxt Dədə Qorqudun sözləri ilə təsdiqlənir. Şair hətta obrazların dili ilə də Qorqud Atanı xatırlayır. Bütün bunlar Dədə Qorqud adının xalqın məhəbbətini qazanmış bir övliya, bilici və müdrik ataların rəmzi kimi məşhurlaşdığını göstərir. Ətayı bəzən Dədə Qorqud adını çəkməsə də, öz nəsihətlərini xalq zəkasını təmsil edən "ulular", "ər igidlər", "pirlər", "pişqədəmlər", "əhli-kübar" yadigarları kimi təqdim edərkən də ilk növbədə Qorqud Atanı nəzərdə tutur:

İnsafı taətdən artıq dedilər,
Ər igidlər böylə şəkkər yedilər.

Başqa bir yerdə:

Ulular der bulmasın dostluq yerin,
Dəm düşəndə etgil ona xidmətin.
Çünki düşmənin əli dər kardır.
Ol murada çünki naçardır.

Leylinin İbn Səlama ərə getdikdən sonra onun vəziyyətini təsvir edən şair baş verən əhvalatlara münasibətini haşiyə beytlərində andığı "uluların" hikmətli sözləri ilə oxuculara çatdırır:

Ertəkilər der ər evi gordurur,
Loğman aydır ki, qəriblik kordurur,

Ata ətməki şirin, bu acıdır,
Yadlıq olgac qovminin mohtacıdır.

Belə nümunələrin sayını artırmaq da olar. Əsərdə müəllifin özünün bilavasitə oxucuya ünvanladığı eləcə də əsər qəhrəmanlarının diliylə deyilmiş mənalı aforizmlər, valideyni daima yad etmək, ölümləri dua ilə anmaq ruhları xeyratla şad etmək, ocağı sönməyə qoymamaq, səbirli olmağa, xeyirxahlığa, nəfsi saxlamağa çağıran nəsihətamiz fikirlərin təlqini ilə tez-tez qarşılaşırıq. Ətai belə ibrətamiz kəlamların, aforizm və məsəllərin “kitablar sözü” olduğunu xüsusilə diqqətə çatdıraraq:

Ey Ətai söz kitablar sözüdür
Hər kitabın sözlərinin gözüdür. – deyir

Peyğəmbərin hədisləri, müqəddəs ovliyalər, hikmət və zəka sahiblərinin mənəvi mirası olaraq əziz tutulan belə kitablar içərisində şairin “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsini də nəzərdə tutduğu şübhəsizdir. Mənəvi dəyərlərə böyük qayğı və həssaslıqla yanaşan şair Türk ellərinin müdrik yol göstərəninin nəsihətlərini yada salmaqla oxucunu da xalq zəkasına diqqətli olmağa, ulular, pirlər, müqəddəslər öyüdünə inam, ehtiram bəsləməyə çağırır:

Hər nəfəs həqdən gəlir hər kim belə,
Bir fərəştə ol sözü salır dilə.
Pişqədəmlər sözün eşitmək gərək,
Hər nəkim pirlər demiş etmək gərək.

Ətainin Dədə Qorqud dilindən söylənilən hikmətli sözlərə belə tez-tez istinad etməsi aydın göstərir ki, şair “Kitabi-Dədə Qorqud”a yaxından bələd olmuş abidənin bizə qədər gəlib çatmayan daha tam mətnindən və Qorqud Ata ilə bağlı xalq içərisində yaşayan rəngarəng hekayə, rəvayət və başqa xalq ədəbiyyatı nümunələrindən çıxış etmişdir. Bütün bunlar bir daha təsdiq edir ki, Azərbaycan xalqının bu qədim dastanı həcmcə daha geniş olmuş və Dədə Qorquda isnad edilən bizə məlum olmayan hikmətli atalar sözləri və çoxsaylı aforizmlər daha geniş yayılmış, el zəkasını və xalqın mənəvi gücünü təmsil edən Dədə Qorqud adı ümumiləşdirici obraz kimi əbədiləşərək şifahi və yazılı ədəbiyyatda məşhurlaşmışdır.

Bunu Ətainin “Leyli və Məcnun” əsərində abidənin çoxcəhətli təsiri, Qorqud Atanın bədii obrazını daha aydın səciyyələndirən epizod və motivlərin çoxluğu, dastanların dili, üslubu ilə səsleşən ifadə, misra, beyt və hətta bütöv parçalar da təsdiq edir.

Poemada ata-ana məhəbbəti, övlad borcu, övladın valideyn ömrünün mənası kimi dəyərləndirilməsi, ana yurda sevgi, doğma ocağın müqəddəsliyi, fani dünyanın vəfasızlığı və başqa bu kimi motivlər hər şeydən əvvəl oxucuya “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarını xatırladır. Ətai dastanlara məxsus obrazlı ifadə və bədii vasitələrdən geniş faydalanmışdır. Dastanlarda olduğu kimi Ətai poemasında da insan və onun əhval-ruhiyyəsinin təbiət və canlılarla bağlılığı özünü qabarıq göstərməkdədir. Misal olaraq Məcnunu heç cürə yola gətirə bilməyən atanın sözlərini götürək:

Sən gözümsən, gözümü kor eyləmə,
Ellər içində məni xar eyləmə.
Sən bəkəsliyi rəva görməgil,
Sonra munda ocağım uçurmağıl.
Ta ki, mundan son ocağım uçmaya,
Düstü düşmən məni səndən seçməyə.

Bu sətirlər xüsusilə övladın ata ocağının qoruyucusu kimi dəyərləndirilməsi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının müqəddiməsində Qorqut Atanın dili ilə deyilən:

Oğul atanın yetiridir.
İki gözünün biridir.
Dövlətli oğul qopsa, ocağının gözüdür,
Dövlətsiz oğul qopsa, ocağının külidir.

- sözlərinə məzmunca çox yaxındır.

Ətainin əsərlərindən “Kitabi-Dədə Qorqud” üçün səciyyəvi olan ifadələrin işlənməsinə dair çoxlu nümunə gətirmək mümkündür. Poemada Məcnunun səhradakı həyatından bəhs edərkən şair heyvanların onu tanış olmayan insanlardan qoruduqlarını belə bildirir.

“Nişə gəldin derlər idi, söyləgil,
Varmıdır Məcnuna məqsudun degil?
Qaplan, aslan yataqıdır işbu yer,
Azmış əməli, nişə gəldin bunda? - der.

Heyvanların öz dili ilə söylədikləri bu misralar xüsusilə “azmış əməli” ifadəsi “Kitabi-Dədə Qorqud”da “Bayburanın oğlu Bamsı Beyrək boyu”nda Dəli Qarcarın bacısı üçün elçiliyə gəlmiş Dədə Qorquda dediyi “Ey əməli azmış, qadir Allah alınma qada yazmış! Ağzılılar bu suyumdan içdiyi yox. Sənə nə oldu? Əməlinmi azdı?... sözlərini yada salır.

Yaxud Məcnunun diliylə deyilmiş “qara başım” ifadəsinə baxaq:

Məcnun aydır, ey qara başım bənim,
Ey qara başım, içim, taşım bənim.

Məlum olduğu kimi, ”dərqli”, “qayğılı” və bəzən də “cavan” mənasında işlənən “qara başım” ifadəsi ilə dastanlarda da tez-tez qarşılaşırıq. “Qara başım qurban olsun, qurdum sana”, “qara başım sağlığında eyuliklər edəm, köpək, sana!”.

Ətainin “Leyli və Məcnun” əsərində işlənən bəzi məcazlar və obrazlı ifadələr də “Dədə Qorqud” dastanlarını xatırladır.

Başqa bir misal:

Oğlundan ayrılan dərqli atanın izzirabı poemada belə təsvir olunur:

“Öldü” dedi atası baxıb gözlədi,
Köşəki azub dəvətək bozladı,
Quzusundan ayrılantək məkrədi,
Hiç muradım hasil olmadı dedi.

Məcnunun atasının dili ilə deyilmiş bu sətirlərdəki “köşəki azmış dəvə kimi bozlaşmaq”, “Quzusundan ayrılan (qoyun) kimi məkrəmək” ifadələri də oxucuya “Dədə Qorqud” dastanlarını xatırladır. “Kitabi-Dədə Qorqud”da da “Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu” boyda Uruzun ovdan qayıtmağını görəndə Boyu uzun Burla xatunun Qazan bəyə müraciətlə dediyi aşağıdakı misralarda da eyni məcazları görürük:

Qaytabanda qızıl dəvə bundan keçdi,
Töruvləri bozlayıb belə keçdi.
Törümcüyüm aldırılmışam bozlayayınımı?
Ağayıldı ağca qoyun bundan keçdi?

Quzucuğu məkrəyib belə keçdi?
Ouzucuğum aldırmişəm məkrəyəyinmi?....

Dastanlarda olduğu kimi Ətaii poemasında da insan və təbiət bağlılıqları, insanın canlılarla qarşılıqlı ünsiyyəti özünü qabarıq göstərir. Əsərdə sevgilisindən ayrı düşən Məcnun çeşməyə, suya, təbiətə üz tutaraq Leylinin harada olmasını soruşur:

Leyli sızı, çeşmələr, görmüşmu ola?
Gəştə gəlib bunda oturdumu ola?
Dəgmiş ola əl-ayaqları sizə?
Bir hekayət eyləyin andan bizə.

Başqa bir yerdə:

Ey vətənlər Leylini görmüşmüsüz?
Siz onun didarına irmişsiniz?
Hiç görübsünüz siz onun yüzünü?
Ol çəhardəh şəb qəmərin yuzunu?

Məcnunun belə xitabları “Dədə Qorqud” dastanlarında Qazan xanın el-obasının viran qaldığını görüb nə baş verdiyini bilmək, yağmalanmış evinin yerini öyrənmək üçün, su ilə, qurdla, köpəklə xəbərləşməsinə bənzəyir.

Onu da qeyd edək ki, Ətaii abidənin özünəməxsus məzmun və bədii xüsusiyyətlərini olduğu kimi təkrar etməmişdir. Dastanların ümumi ruhuna uyğun ifadə və məcazlar şairin “Dədə Qorqud” abidəsinə yaxından bələd olduğunu bildirməklə yanaşı bu qədim xalq dastanları ilə onun “Leyli və Məcnun” əsəri arasında maraqlı səsleşmələr olduğunu aydın göstərir. Məsələn, poemada Məcnun ilə Leylinin görüşməsinə təsvir edən parçada oxuyuruq:

Çun su başı xubların rahıdurur,
Həm sular aşıq güzərgahıdurur.
...Xızrı çoxlar su içində gördülər,
Hər görən kamə muradə irdilər.
Haq camalın görübdurur işdə su,
Gecə-gündüz yügrür ondan ötrü bu.

Su ilə bağlı deyilmiş bu sözlər bizə Salur Qazanın evinin yağmalandığı boyda Qazanın Sudan ordusunun yerini xəbər almaq istərkən onun “Su haq didarını görmüşdür” deməsini xatırladır.

Ətaini “Kitabi-Dədə Qorqud”a yaxınlaşdıran belə nümunələrin sayını daha çox göstərmək olar. Bütün bunlar Ətainin ərəb mühiti ilə bağlı ənənəvi bir mövzuda yazılmış bu poemasına doğma abidəmizin fikri və bədii ruhunu aşladığını göstərir.

Nəticə

Ətainin Nizami ənənələrinin orta əsrlər türk xalqları ədəbiyyatında orijinal yönündə davamını öyrənmək baxımından maraqlı olan bu əsəri “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının türk xalqları içərisində geniş yayılaraq orta əsrlər yazılı ədəbiyyatının xalq yaradıcılığından fikri-mənəvi baxımdan olduğu kimi qidalandırdığını göstərir. Poema dastan yaradıcısı sayılan Qorqud Atanın yazılı türkdilli ədəbiyyatda canlanan müdrik bilici, aqil yol göstərən, el ağsaqqalı obrazlarının əski prototipinə çevrildiyini nümayiş etdirir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Ətai. "Leyli və Məcnun", Ankara: əlyazmanın foto-surəti.
2. Gökyay O.Ş. Dədə Korkut, Ankara: 1978.
3. Ləvənd A.S. Arap, Fars və Türk edebiyatlarında "Leyla və Mecnun" hikayesi, Ankara: 1959.
4. Araslı H. Kitabı-Dədə Qorqud, Bakı: 1962.
5. Gökyay O.Ş. Dedem Korkudun kitabı, 1973.
6. Araslı N. Azərbaycan-Türk şeirində ilk "Leyli və Məcnun" və onun Türk ənənələrinə bağlılığı", Elmi Araşdırmalar, Bakı: 2002.

Нушаба Араслы**Образ Деде Коркута в поэме Атаи «Лейли и Меджнун»**

Это интересное с точки зрения изучения продолжений традиций Низами в литературе тюркских народов средневековья произведение Атаи, показывает, что письменная тюркоязычная литература духовно питается дастанами «Китаби-Деде Коркут», которые широко распространились в письменной тюркоязычной литературе средневековья. Эта поэма демонстрирует переключение таких образов как мудрого человека, советника, старейшины Отца Коркута создателя дастана в старые прототипы, которые олицетворяются в письменной тюркоязычной литературе.

Ключевые слова: Атаи, поэма «Лейли и Меджнун», Деде Коркут, образ

Nushaba Arasli**Character of "Dede Gorgud" in Atayi's poem "Leyli and Majnun"**

This poem is very charming for studying of Nizami traditions in original direction among the Medieval literature of Turkic nations. This work proves, that the epos "Kitabi-Dede-Gorgud" was widespread among the Turkic nations and influenced all the spheres of the folk art from an intellectual – spiritual point of view. The poem demonstrates, that Father Gorgud became the prototype of the wise man, leader of the tribe, an authority showing way, revived in written Turkic literature.

Key words: Atayi, poem "Leyli and Majnun", Dede Gorgud, character

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 16.06.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 03.07.2019

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor **Paşa Kərimov**
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.